

VILAN VAN DE LOO

GENERAAL EENVOOG

HET ROEMRUCHE LEVEN VAN
KAREL VAN DER HEIJDEN (1826-1900)

Generaal Eenoo

Het roemruchte leven van Karel van der Heijden (1826-1900)

WALBURGERS

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij financiële steun van de Marinus Plantema Stichting en het dr. Hendrik Mullerfonds.

Afbeelding omslag: *Portret van Karel van der Heijden*. Anoniem, 1890-1900. Rijksmuseum, Amsterdam

Ontwerp omslag: BVDT – Bart van den Tooren

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6456 605 5

NUR 691

© 2026 Vilan van de Loo, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2026 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Inhoudsopgave

Voorwoord	9
Doorwerking	12
Reconstructie	13
1 Mannen van betekenis, 1826-1848	15
Nieuwe Diep, 1841	15
De familie	19
Het verre vreemde Indië	24
Aan boord	27
De militaire wereld, 1841-1846	30
2 Ambitie ontwaakt, 1848-1849	34
Tweede expeditie naar Bali, 1848	34
Een nieuwe loyaliteit, 1848	39
Derde Bali-expeditie, 1849	42
Koloniale helden	47
Opklimmen, 1849	50
3 De officier, 1850-1865	54
Palembang, 1851-1853	54
Banka, 1854-1859	58
Controleur op expeditie, 1860	60
Banjermassin, 1859-1860	63
Luitenant-kolonel G.M. Verspijck	66
Met verlof	70
4 Buiten de oorlog, 1865-1872	72
Met verlof	72
Naar Frankrijk, 1866	76
Het boek, 1867	78
Terug in Indië, 1867	81
Naar Banka, 1868-1870	84
Overplaatsingen, 1870-1872	86
5 De toestand in Atjeh, 1873-1876	90
De nieuwe Atjeh-expeditie, 1873-1874	90
Semarang, 1874-1875	95

Terug naar Atjeh, 1875-1876	99
Roddels en reputatie, 1876	105
6 Waarnemend commandant van Atjeh, 1877-1878	109
De tijdelijke man, juni 1877	109
Samalangan, augustus-september 1877	115
Na Samalangan, 1877	119
Den Haag, 1877	122
De gouverneur, 1877-1878	125
7 Gouverneur van Atjeh, 1878-1879	130
Blijvend verzet, 1879	130
Dwargarbeiders	136
De voorbeeldloze tuchting, 1879	139
Atjeh-polemieken, 1874-1879	144
Na de tuchting, 1879	147
8 Gouverneur van Atjeh, 1880	153
Een man van aanzien	153
Naar Batavia en terug	159
Atjeh-polemieken	164
Vooruitzichten	168
9 Vertrek uit Indië, 1881	174
Vredeswaan	174
Ontslag	178
De zaak Kauffmann	185
Omstreden	188
10 Commotie in Nederland, 1881-1886	196
Spanningen	196
Politieke visies, 1882	200
De volksheld, 1882-1883	205
Naar de achtergrond, 1884-1886	210
11 Commandant van Bronbeek, 1887-1895	214
De benoeming, 1887	214
Commandant in actie, 1887-1890	217
De oude garde, 1890-1892	221
Lombok, 1894-1895	225

12 Levensavond, 1896-1900	228
Zeventig jaar, 1896	228
Naast de vorstin, 1898	233
Terug op Bronbeek, 1899	235
Laatste weken, 1900	238
 Noten	 243
 Illustratieverantwoording	 263
 Bronnen	 265

1. Een jonge Karel van der Heijden, hier nog in het bezit van twee ogen.

Voorwoord

Op het terrein van het Koninklijk Tehuis voor Oud-Militairen en Museum Bronbeek staat een borstbeeld van de oud-gouverneur-generaal Van Heutsz (1851-1924). De generaal kijkt Arnhem in. Iedereen die Bronbeek passeert, ziet het beeld; het is groot en imponerend, zoals hij tijdens zijn leven veelal werd gezien: als een held, een beroemdheid. Het is precies daarom dat er van tijd tot tijd protesten komen tegen dit en andere standbeelden van officieren uit de koloniale periode. Het morele kompas van onze tijd wijst wat betreft de militaire inzet uit die periode in de Oost een andere kant op. Maar die standbeelden gaan niet over de militair zelf. Ze vertellen het verhaal over de koloniale natie die Nederland toen was en wilde zijn.

Daar gaat dit boek over.

Voor ons is het nauwelijks voorstelbaar in welke mate juist deze militairen in Nederland uitgroeiden tot beroemdheden, die door mensenmassa's werden toegejuicht wanneer ze in het publiek verschenen. Oude foto's en filmopnamen laten dat zien, contemporaine kranten berichten er uitgebreid over. Er was weliswaar ook gemor, weerstand en kritiek, maar in de volkscultuur functioneerden deze mannen als held. Dat geldt zeker voor luitenant-generaal Karel van der Heijden (1826-1900). Bij zijn terugkeer naar Nederland in 1881 reisde hij per trein naar zijn nieuwe woonplaats Den Haag. Op de tussenstations stonden militaire en civiele autoriteiten klaar om hem te huldigen, waar mogelijk omringd door een massa mensen. Het volk was ook aanwezig bij de diverse huldigingen die de generaal dat jaar onderging; in Amsterdam eiste de massa zelfs dat de generaal, aanwezig in de besloten sociëteit De Groote Club, naar buiten trad om zich toe te laten juichen. Aldus geschiedde. Koning Willem III ontving hem herhaaldelijk, er kwam Van der Heijden-merchandise in de vorm van penningen met zijn afbeelding erop, op de Wereldtentoonstelling (1883) werd een groot heldenschilderij van hem geëxposeerd, een wassen evenbeeld kon in een museum bezichtigd worden en al met al groeide Van der Heijden uit tot een beroemdheid.

Voor zover bekend was hij de eerste koloniale militair die een dergelijke status in Nederland kreeg. Het beeld van de generaal sprak aan: een offensieve officier die de Atjeh-oorlog gewonnen zou hebben, drager van de Militaire Willems-Orde en koninklijke onderscheidingen, halfblind door een vijandelijke kogel, in zijn Atjeh-beleid naar eigen opvatting miskend door de gouverneur-generaal en de Minister van Koloniën, maar geliefd door de koning, en dan ook nog eens vader van een zoon die in de Oost was

gesneuveld. Al met al was dit een combinatie die emotie opwekte. Voor- en tegenstanders van Van der Heijden roerden zich over die miskenning, de kranten stonden vol met artikelen over Atjeh, het koloniale beleid en over Van der Heijden zelf. Lezingen en voordrachten over en rondom Van der Heijden trokken zalen vol publiek. Zowat heel Nederland dacht mee, sprak mee en had een mening klaar. Daar was het de tijd naar.

Nederland wilde een grote koloniale natie zijn, maar dat ideaal leek moeilijker te realiseren naarmate de Atjeh-oorlog langer duurde. Daar zat de nationale pijn: ondanks al het geld en manschappen die het jaar na jaar kostte, lukte het niet om een relatief klein gebied de baas te worden. Het voortwoekerende verzet tegen het gouvernement was waarneembaar door andere koloniale machten en het kennelijke onvermogen van Nederland om te overwinnen tastte het internationaal prestige aan en daarmee weer het nationale zelfbeeld. De morele redding school in de belofte die een figuur als Van der Heijden belichaamde: hij bezat vaderlandse deugden als opofferingsgezindheid en doorzettingsvermogen en hij kon Atjeh voorgoed onder controle brengen waarmee hij de redder kon zijn van het Nederlandse zelfbeeld, als hij maar... En over die voorwaarden woedden de discussies nog lang, tijdens en na zijn optreden in Atjeh, in de pers en in de polemieken van schrijvende officieren.

Pas na jaren verflauwde de controverse rondom de man enigszins, maar Van der Heijden bleef een beroemdheid die de gunst van het vorstenhuis genoot. In 1887 werd hij door Willem III aangesteld als commandant van het toenmalige 'Invalidenhuis' Bronbeek, de opvolger van de eerste commandant generaal-majoor J.C.G. Smits. Bij de inhuldiging van koningin Wilhelmina in 1898 was het Van der Heijden, die met het rijkszwaard geheven in haar nabijheid stond. Foto's van de inhuldiging, net als het schilderij van Nicolaas van der Waay, tonen de prominente plaats die Van der Heijden kreeg toebedeeld. Dat sprak velen aan. Twee jaar later, bij zijn dood in januari 1900, stonden de kranten weer vol met terugblikken.

Publiciteit, controverse en de vorstelijke gunst bleken voor latere generaties koloniale militairen eveneens belangrijke ingrediënten om in Nederland een bepaalde roemrijke heldenstatus te verwerven, de gangbare kritiek ten spijt. Dat gold voor oud-gouverneur-generaal J.B. Van Heutsz, voor luitenant-generaal G.C.E. van Daalen en ook voor anderen. Mensenmassa's. Verering. Standbeelden, indien maar even mogelijk. Van Heutsz werd na zijn dood voor het koloniale karretje gespannen, onder meer door een groot standbeeld dat in 1935 te Amsterdam werd onthuld onder koninklijke belangstelling en met veel hoogwaardigheidsbekleders die ronkende toespraken hielden over het belang van Nederland als koloniale staat. Van der Heijden werd

schaarser bedeed, wat standbeelden betreft. Een monumentale bank werd pas jaren na zijn dood onthuld, om jaren later verplaatst te worden naar het landgoed Bronbeek waar de bank nu een beetje achteraf staat, alleen zichtbaar voor degenen die op het terrein zijn.

Met de tijd veranderde de moraal. Naarmate Nederlands-Indië grotereels onder het Nederlands bestuur kwam, groeide een afkeer van het ingezette militaire geweld. Al bij de dood van Frits van Daalen in 1935 was dat perspectief merkbaar in de terugblikken op zijn leven. Het zette de koloniale helden van weleer in een ander licht. De Tweede Wereldoorlog en de onafhankelijkheid van Indonesië verlegden de aandacht naar de dekolonisatie en de inzet van geweld, wat in 1969 in een stroomversnelling kwam na het televisie-interview met Indië-veteraan Joop Hueting. Met de groeiende afkeuring van het koloniale tijdperk, verdween het besef dat Nederland eens zelf vol overtuiging een koloniale maatschappij was geweest, een natie die dringend behoefte had gehad aan koloniale helden.

Hoe in onze postkoloniale tijd om te gaan met dit verleden, is een even prangende als moeilijke vraag. Kolonialisme is, zacht gezegd, nooit een goed idee geweest. Het druist in tegen het zelfbeschikkingsrecht van elk volk, van elk land. Hoe moeten we dan nu denken over militairen die zich destijds in de Oost voor vorst en vaderland hebben ingezet? Hoe moeten we nadenken over de politici van de tijd van toen, over de maatschappij van toen, over het vorstenhuis en over het Nederland dat wij toen waren?

Dergelijke vragen over de functie van de zogeheten *imperial heroes* leven uiteraard ook in andere landen met een koloniaal verleden. In het artikel 'Colonial Celebrities in Popular Culture: Heroes of the British and French' bespreekt Berny Sèbe het ontstaan en de verwerking van deze heldenverering in Groot-Brittannië en Frankrijk. Het patroon dat hij ziet, lijkt op dat rondom Van der Heijden: dezelfde massale reacties en de golf van publiciteit waarin de koloniale ideologie aangevallen en verdedigd werd. Een dergelijke dynamiek laat ons zien dat die meer is dan zomaar verering. Een *colonial celebrity* is de drager van een verhaal over natievorming, want kolonialisme, en over het brengen van westerse beschaving, waarvoor een gebied eerst met militair geweld onder controle gebracht moest worden. Het ging ook over een ideaalbeeld van de Nederlander, fysiek sterk en beziel met een verlangen 'het goede' te doen. Precies zoals Van der Heijden dacht te zijn, zoals Nederland ook wilde dat hij was: een echte Nederlander. Daarmee is dit boek een verhaal over de natie die Nederland wilde zijn, logischerwijs een nationaal verhaal, een Eurocentrisch verhaal. Die lijn volg ik, om dat verhaal te kunnen vertellen.

Doorwerking

De koloniale tijd werkt nog steeds door in onze tijd: discussies over roofkunst en slavernij zijn daarvan het bewijs. Tegelijkertijd roepen deze discussies het beeld op dat de koloniale tijd alleen in de kolonie tikte. Dat was niet het geval. Die tijd tikte ook in Nederland, bij de regering in Den Haag, aan het vorstelijk hof en bij de onderdanen, de Nederlandse bevolking. Dat hoort ook bij het blijven kijken naar en het heroverwegen van de betekenis van de gebeurtenissen in die tijd. Het roept vragen op over verantwoordelijkheid en schuld, hoe die verdeeld zouden kunnen zijn over het beleid van politici, de uitvoerende militairen. Die vraag is in deze biografie aanwezig. Van der Heijden zelf had daar voor zichzelf een helder antwoord op. Hij schreef in 1882:

Ook hier herhaal ik, dat het *belang van den Staat* voor mij *steeds* de hoogste wet is geweest – en mocht ik gefaald hebben, toch *blijf* ik gelooven, dat het op mijnen weg als soldaat gelegen heeft, om zóó en niet anders te handelen, dan ik gedaan heb.

Het belang van de Staat, dus voor vorst en vaderland. Het citaat staat in de Memorie die hij schreef na zijn terugkeer in Nederland, als antwoord op beschuldigingen van wreedheden begaan in Atjeh. Mede dankzij deze Memorie, de eindeloos voortdurende debatten in de Tweede Kamer en de maatschappelijke druk, werden de beschuldigingen niet bewezen en kreeg Van der Heijden een zeker eerherstel.

De uitspraak Van der Heijden wijst op een verknoping van verantwoordelijkheid voor het militair handelen, dus politiek en militair samen. Zo was het gouverneur-generaal Van Lansberge die opdracht gaf voor zijn ‘voorbeeldeloze tuchtiging’ in Atjeh (1879), onder druk van Minister van Koloniën in Den Haag.

Wie is schuldig, wie draagt verantwoordelijkheid? Dat zijn vragen die een heroverweging van het militair-koloniale verleden noodzakelijk maken. Hierbij moet breder gekeken worden dan de huidige obsessie met extreem militair geweld toelaat. Ook politici horen bij de heroverweging, ook de mensen die rijen dik aan de kant van de weg stonden te juichen.

Dat is vooralsnog niet gebeurd, de inclusieve aandacht voor militair, politiek, volk en vorst. De lof die Van der Heijden als volksheld kreeg, is nu veranderd in kritiek op zijn gebruik van militair geweld. Die lof klonk overigens al in de twee biografieën die eerder verschenen; beide boeken zijn beknopt en tamelijk hagiografisch, wat doet vermoeden dat Van der Heijden er zelf de hand in had. In *De militaire loopbaan van den luitenant-generaal*

Karel van der Heijden (1896) van L.F.A. Winckel en in *Karel van der Heijden* (circa 1900) van W. Brouwer is geen onvertogen woord over de generaal te vinden. De contemporaine kritiek was er wel degelijk, zoals uit deze biografie blijkt.

Tegenwoordig is Karel Van der Heijden zelf zowat vergeten, al zegt menigeeen nog bij het noemen van zijn naam 'generaal Eenoo'. Biografische bijzonderheden zijn evenwel nauwelijks bekend. Dat heeft drie belangrijke oorzaken. Allereerst is er, al aan het eind van zijn leven, de opkomst van Van Heutsz als gouverneur van Atjeh en vervolgens als gouverneur-generaal van Indië. Zijn roem en de controverse die aan hem kleefden, overvleugelden Van der Heijden grotendeels. Ten tweede is er, zoals gezegd, geen openbaar monument voor Van der Heijden. Op de Bronbeekse grond staat een stenen bank met zijn naam en beeltenis, vrijwel uit het zicht; lastig bereikbaar voor actievoerders die de naam van Van Der Heijden ook eens zouden willen bekladden. En ten derde is Van der Heijden mogelijk deels in het vergeetboek geraakt doordat hij door de Indische gemeenschap nooit geclaimd is als boegbeeld, ook niet in de tijd dat het Oost-Indische Leger aanzien genoot. Dat hij een Indo-Europese achtergrond had, is vrijwel zeker; maar in de bronnen zijn opmerkingen hierover schaars.

Reconstructie

In deze biografie heb ik geprobeerd het leven te reconstrueren van Karel van der Heijden, uit een verlangen hem te leren kennen. Dat kwam voort uit het schrijven van *Uit naam van de majesteit*, de biografie van Van Heutsz, maar ook tijdens het onderzoek voor mijn biografie *De Atjeh-generaal*, over Frits van Daalen. Hij was een jonge cadet van de Koninklijke Militaire Academie (KMA) toen de nationale discussie over Van der Heijden losbarstte. Daar zal hij een conclusie uit hebben getrokken over de loyaliteit tussen politici en militairen, die niet altijd blijvend van twee kanten kwam.

Voor elke biografie blijft er veel te wensen over. Ik verlangde tevergeefs naar brieven van Titia van der Heijden, de eerste echtgenote. Zoals veel officiersvrouwen, blijft ook zij hier in de schaduw, terwijl deze groep vrouwen op een eigen manier interessant is. Veel persoonlijke informatie van Van der Heijden is er evenmin, maar de drie dikke pakken met brieven van zijn hand en de stukken in het archief van Bronbeek maakten veel goed. Misschien is dit boek de aanzet tot het besef hier en daar dat er op een zolder nog een oud kistje staat met stukken die op hem betrekking. Er is nog zoveel terug te vinden.

Een praktische opmerking. In de tekst heb ik waar mogelijk citaten gebruikt, omdat stemmen en termen van toen, meer dan parafraseren, een venster op die tijd zijn. Daarbij hanteer ik de termen van toen, dus ook plaatsnamen en dergelijke in de oude spelling. Die was niet altijd consequent. Voor het leesgemak heb ik die consequentheid hier en daar zeer voorzichtig aangebracht.

Dank voor het geheel of gedeeltelijk meelesen ben ik verschuldigd aan Jaap Cuperus, Gerard Geerts, Michiel Dulfer, Andrea Kroon en Lody Zandbergen; met hierbij ook dank aan Martine van de Loo voor het ordenen van mijn chaotische literatuuropgave. Mijn dank gaat ook uit naar het dr. Hendrik Mullerfonds en de Marinus Plantema Stichting, die dankzij een donatie het boek (mede) mogelijk maakte. En *last but not least* dank ik mijn trouwe vriend Ollie.

7. De slag bij Samalangan op 26 augustus 1877. Van der Heijden te paard. Wat meteen opvalt is de netheid ter plekke; zelfs de gesneuvelde militairen liggen er ordelijk bij.

8. Geromantiseerde weergave van het moment waarop Van der Heijden een oog verliest in 1877.

10. 'Generaal Eenoog', vermoedelijk relatief kort na het verlies van zijn oog.

11. Habib Abdurrahman Al Zahir, de Atjehsche krijgsheer met wie Van der Heijden onderhandelde.

5 De toestand in Atjeh, 1873-1876

De luitenant-kolonel Van der Heijden kon in de kranten volop berichten lezen over de expeditie naar Atjeh van 1873. De Nederlandse troepen moesten zich smadelijk terugtrekken door de Atjehsche overmacht en de sultan had zich niet onderworpen aan het Nederlandse gezag. Het was zonder meer een klap voor het Europese prestige om te verliezen van een als onbeschaafd beschouwd volk. Waarom was dit zo mis gegaan?

Onderschatting, in een enkel woord, vooral van Atjehers. Ook door gebrek aan kennis van de complexiteit van Atjeh, waar de sultan een eigen invloedsfeer bezat, evenals vorsten, hoofden, krijgsheren en geestelijken. Dan was er de indeling van Atjeh: Moekims (een soort provincies), staten, landschappen. Zo was er meer. Nauwelijks te bevatten voor buitenstaanders.

De nieuwe Atjeh-expeditie, 1873-1874

Atjeh vormde een probleem voor het gouvernement. Dit relatief kleine gebied in het noorden van Sumatra bleek Nederland te kunnen trotseren, of preciezer gezegd het Oost-Indische Leger. Kennelijk waren er uit de Bandjermassinse Krijg van zo'n tien jaar geleden geen lessen geleerd; ook tijdens de expeditie van 1873 was het gebied te onbekend en werd de vijand onderschat, zowel in aantal als in capaciteit. Atjeh was niet onderworpen. Een nieuwe expeditie moest de zaak rechtzetten, en deze keer goed. De kranten brachten zowat elke dag lange artikelen, met feiten, speculaties, afkeuring en opwinding. Over Atjeh viel altijd iets te schrijven.

Op Java moet Van der Heijden de ontwikkelingen voor deze Atjeh-expeditie hebben gevolgd. Meer en meer troepen werden verzameld, meer officieren als kader ingezet, de namen stonden in de kranten vermeld. Hij wist evenals elke andere officier: hier, in deze expeditie, komen eindelijk weer de kansen op onderscheidingen: een Militaire Willems-Orde, wellicht een koninklijke onderscheiding, hier kon krijgsroem worden vergaard, in ieder geval meer dan in Fort de Kock.

In augustus berichtten de kranten dat Van der Heijden zijn aandeel zou leveren aan de komende expeditie, want in de ochtend 5 augustus vertrokken uit Fort de Kock 'twee kompanjen Europeanen, ieder sterk 119 man en twee kompanjen Afrikanen, elk van 148 man naar Padang, aan de westkust van Sumatra.' Van der Heijden was één van de officieren die meereisde, als commandant de hoogste in rang.

Zijn nieuwe standplaats Padang was goed en slecht nieuws tegelijk. Het goede was: wel naar Sumatra, dichterbij de op handen zijnde actie. Het slechte was: niet in Atjeh. De troepen die in Padang in garnizoen lagen, golden als reserve. Dat betekende klaar staan, paraat blijven.²

Geheel de vrije hand met de troepen kreeg hij uiteraard niet. Terwijl de 1ste brigade, bestaande uit Europese en Afrikaanse militairen, onder zijn bevel stond, stond Van der Heijden weer onder het bevel van de kolonel De Roy van Zuydewijn, vermoedelijk eveneens een man die liever niet op de reservebank zat. De mannen deelden tot op zekere hoogte een verleden, want ook hij had onder Verspijck deelgenomen aan de Bandjermassinse krijg. Maar voor de gezelligheid zaten ze niet in Padang.

Hoe indrukwekkend de expeditie werd, schreven de kranten in uitvoerige opsommingen en overzichten. Hoge cijfers, van maar liefst 313 officieren, 7717 militairen van lagere rang, 3280 dwangarbeiders, 31301 koelies en, zoals het *Bataviaasch Handelsblad* vermeldde, 242 vrouwen.³ Duizenden en duizenden militairen. Van der Heijden zal in de veelheid van namen die van zijn Broeder uit de Bataviasche Loge hebben herkend: veldprediker H. Ruleman Voget was naar Atjeh geroepen. En hij zat intussen in Padang, troepen te oefenen en te motiveren. Een groot overzicht betreffende: 'De sterkte der in den loop dezer week gedeeltelijk vertrokken landmacht, bestemd om deel te nemen aan de tweede expeditie tegen Atchin, hare indeeling en de wijze, waarop zij op de verschillende transportschepen tot dusver geëmbaarkeerd is' noemde vele officieren bij naam.⁴ De top werd ingenomen door de opperbevelhebber de luitenant-generaal J. van Swieten, met een staf waarvan de generaal-majoor G.M. Verspijck als onderbevelhebber deel uitmaakte, Van der Heijdens overste uit de Borneo-jaren. Verspijck zat met gemengde gevoelens in de staf: enerzijds uit militaire loyaliteit aan volk en vaderland, anderzijds met gekwetst militair eergevoel, omdat hij op goede gronden gedacht had deze expeditie te zullen leiden. Toen hogere machten die post toebedeelden aan Van Swieten, die nota bene hiervoor uit zijn pensioenleven werd teruggeroepen, had Verspijck zijn besluit genomen. Eerst zijn plicht vervullen, dan uit het leger.

Onder Van Swieten en Verspijck bevonden zich drie brigadecommandanten, die elk weer een staf hadden, waarna een onderverdeling in bataljons volgde, die onderverdeeld waren in linker- en rechterhelften, elk weer met eigen officieren, en die helften kenden weer een onderverdeling in compagnieën. Van der Heijden bevond zich in de 1ste brigade, onder commando van de kolonel der infanterie C.L.St.A.M. de Roy van Zuydewijn, waarbij hijzelf de commandant werd van de 1ste Brigade, de rechterhelft van het 2e bataillon. Onder zijn bevel vielen een luitenant-adjudant, een kleine staf, 18 officieren

10 Commotie in Nederland, 1881-1886

Na het Nationaal Huldeblijk, na het optreden van de Minister van Koloniën in de Kamer, was met de aankondiging van het adres de controverse ontstaan. Die groeide. Allereerst door het moeten wachten op wat de generaal te zeggen had. Daarna door het eindeloos doorgaan van discussies in de kranten en in de Tweede Kamer over voor en tegen, over wel of niet waar. Met de controverse groeide de roem van Van der Heijden. Een held heette hij in de publieksbeleving en hij liet het zich aanleunen, wetend dat de publieke opinie invloed kon hebben.

Met het verdwijnen van de controverse bleef de roem hangen. De man die Van der Heijden was, raakte op de achtergrond. Weg uit de actualiteit. Iemand van het verleden.

Spanningen

Van der Heijden zou dus weerwoord geven op hetgeen de Minister had gezegd. Schriftelijk. Daar kon wel het een en ander van worden verwacht, wisten de koloniale kringen in het Haagse en ver daarbuiten. Ten eerste had Van der Heijden er in de Atjeh-polemieken het zwijgen toe gedaan. Dat hij nu voor een weerwoord koos, betekende dat er bepaald iets aan de hand was. En ten tweede, wie ook maar iets gehoord had over zijn nota's of brieven uit de Atjehsche tijd, wie zijn telegrammen en toespraken had gelezen die de kranten hadden gepubliceerd, wist dat de generaal in staat was de zaken te benoemen zoals hij ze zag, en aangezien hij nu een getergd man leek te zijn, kon zijn weerwoord weleens hard uitvallen. Hard vooral waar het dit optreden van minister Van Goltstein betrof.

Van der Heijden had in zijn omgeving genoeg mensen met wie hij van gedachten zou kunnen wisselen. Zijn huis aan de Laan van Meerdervoort 70 bevond zich nabij het centrum van de stad, waar vooral vele officieren uit de Oost zich hadden gevestigd. Op loopafstand bevonden zich zijn voormalige overste Verspijck (Parkstraat 18) en Van Swieten (Prinsegracht 10). Ook het Kamerlid De Casembroot, hem welgezind, woonde redelijk nabij, aan de Prinsessegracht 28. Dat de stad een militaire stad was, bleek genoegzaam uit het *Adresboek voor 1881-1882* dat maar liefst twaalf pagina's daarvan opsomde beginnend met 'kwartierlijst van HH. Opper-Hoofd en verdere Officieren van het Garnizoen te 's Hage' en eindigend met de aanwezigheid van het '2e regiment Vesting-Artillerie en Dienstdoende Schutterij'.¹ Hierbij

hoorde een bruisend verenigingsleven, dat niet alleen militair was maar ook Indisch en voor mensen van stand. In sociëteiten als het deftige De Witte wilde men elkaar ontmoeten, vooral als die men van enig belang was. Van der Heijden moet zich er thuis hebben gevoeld; hier hoefde hij weinig uit te leggen over Atjeh.

Voor al in Den Haag moet het gegonsd hebben van speculaties over wat Van der Heijden aan de openbaarheid prijs zou geven. Daarbij kwam de inspiratie die vooral de Indische kranten boden, want in afwachting van de memorie, namen de publicaties over zijn zaak toe en daarmee steeg de druk op de politiek om werkelijk en helemaal openheid van zaken te geven.

De krantverkoop moet gepiekt hebben in januari 1882, gezien de artikelen met de sensationele details over de kapitein Kauffmann. Nog eens werd de toespraak van Minister Van Goltstein over diens kwalijk optreden onder verantwoordelijkheid van Van der Heijden afgedrukt, met daarbij nieuwe informatie en herhaling van bekende feiten.

Al met al moeten het voor Van der Heijden volle dagen zijn geweest, bij zijn werk aan de memorie, zijn sociale verplichtingen en het belang om in de hofstad te zien en gezien te worden. Gelijk hebben was het ene, maar gelijk krijgen hing mede af van de maatschappelijke steun. Al in december 1881 kreeg hij daarvan een voorproefje. In het Haagse Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen werd als hulde aan Van der Heijden en andere Atjeh-gangers een voorstelling gegeven door de Koninklijke Nationale Zangschool voor Handwerkslieden. Van der Heijden kreeg een ereplaats, 'omgeven door generaals en andere hooge personages', zoals het *Bataviaasch Handelsblad* meldde. Dat schreef niets over de inhoud of de kwaliteit van de voorstelling, alleen over hoe Van der Heijden ontvangen was, met 'de uitbundigste teekenen van geestdrift', en dat was niet alles:

Bij zijn binnentreden in de zaal, nadat hij in de vestibule verwelkomd was, stond het geheele publiek als één man op en ontving hem onder luid gejuich; in de voorgedragen coupletten waren regels ter zijner eere ingevlochten, en toen ten slotte het Wien Neêrlandsch bloed werd aangeheven, zongen de aanwezigen het staande mede en vervulden de lucht weder met gejuich bij des generaals vertrek. Dergelijke ongeveinsde huldebetuigingen van een niet misleid en niet te misleiden publiek, kunnen iemand voor vele officieele miskenningen schadeloos stellen.²

Herhaaldelijk gejuich, een staande ovatie: een steunbetoon van formaat. De opmerking over miskenningen vormde bepaald een sneer naar de anti-Van der Heijden opstelling van Minister Van Goltstein. Het publiek had gelijk,

Karel van der Heijden (1826-1900) was de eerste militair en civiel gouverneur van Atjeh. Een selfmade militair, die het schopte tot luitenant-generaal van het Oost-Indische Leger (KNIL). Zijn bevorderingen en onderscheidingen verdiende hij vooral met controversiële militaire expedities in de Oost. Na een hard en meedogenloos optreden werd hij beschouwd als de overwinnaar van de Atjeh-oorlog. Van der Heijden ontving Militaire Willems-Ordes en kreeg van de koning verschillende onderscheidingen. Een uitgeschoten oog gaf hem het aureool van gewonde held, en de bijnaam ‘generaal Eenoog’.

In Nederland verzette hij zich tegen de beschuldigingen van wreedheden die hij te Atjeh zou hebben begaan. De discussies groeiden uit tot een nationale rel, pro en contra de generaal. In deze biografie duikt Van de Loo in het complexe en gelaagde Nederlandse koloniale verleden en reconstrueert ze het leven van de controversiële Karel van der Heijden.

Vilan van de Loo is gepromoveerd onderzoekster en publiceert vooral over vooroorlogs militair Nederlands-Indië. Eerder verschenen *Uit naam van de majesteit. Het leven van J.B. van Heutsz (1851-1924)* (derde druk), *Een eervol bestaan. De geschiedenis van het KNIL, 1814-1950* en *De Atjeh-Generaal. Het militaire leven van Frits van Daalen (1863-1930)*.

Over *Uit naam van de majesteit*:

‘Vilan van de Loo heeft het oordeel van tijdgenoten over J.B. van Heutsz voor zichzelf laten spreken.’ – *de Volkskrant* ****

‘Waardevol en origineel inzicht in zijn manier van denken, zijn eergevoel, zijn militaire logica, zijn omgang met de publieke opinie en zijn manier van omgaan met kritiek.’

– *De Groene Amsterdammer*

